

ОСОБИСТЕ ЯК УОСОБЛЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПРИНЦИПІВ ТРАДИЦІЙНИХ СУСПІЛЬСТВ ДАЛЕКОГО СХОДУ

Роль конфуціянської моралі у формуванні свідомості особистості як складової соціополітичного простору

Особистість конфуціянського типу — це передусім головна складова традиційного суспільства (за Е. Хамагуті — так званий контекстуал, або релатум) [7]. Конфуціянство називають не релігійно-філософським, а радше етико-політичним вченням, що прагне гармонізувати особистість у суспільстві, виховати її відповідно до встановленого зразка. Зазначимо, що в Китаї, Японії та деяких інших країнах, які перейняли та за своїли конфуціянство, ще й досі системи виховання особистості ґрунтуються на основоположних ідеях і принципах цього вчення. На відміну від європейської психологічної науки, що прагне вивчати внутрішній світ людини, її психіку та створювати численні гіпотези щодо цього, конфуціянство є суто практичним. Самоаналіз у конфуціянстві — це, так би мовити, тест, за допомогою якого здійснюється лише перевірка на відповідність людини певним вимогам з боку суспільства, виявлення в собі поганих думок та прагнень задля того, щоб їх позбутися.

Конфуціянство спирається не лише на власний розроблений понятійно-категоріальний апарат. Там, де в ньому піднімаються питання, пов'язані з особистісними цінностями, широко використовуються поняття й категорії даосизму та буддизму. Наприклад, основоположні категорії даосизму *dao* та *de*. Дао-шлях (道): «природний шлях (доля) людей/речей, визначена волею Неба». Де (обдарованість; добродійність) (德): «чинити добро, діючи за волею Неба, за ритуалом». Тобто даоські категорії прилаштовані до конфуціянських ідей: «дао Неба», «обдарованість» та «добродійність», які є проявами волі Неба тощо [3].

До суто конфуціянських ціннісних характеристик особистості належать такі основоположні категорії цього вчення, як тріада (об'єктивно-людського плану) «Небо-Природа-Доля» та чотири (суспільно-людські) основи — *жень* (гуманність) (仁), *і* (справедливість, обов'язок) (義), *лі* (етикет) (礼), *чжі* (розум, або знання) (知). Категорія «гуманність» є, безперечно, основою основ конфуціянства. Ідеограма 仁, якою записується це поняття, складається з двох частин: 亠 — «людина», 二 — «два», «небо і земля», «життєвий простір»; «даоські категорії *інь* (Земля) — *ян* (Небо)». Наведені значення двох графічних складових мотивуються ідеями, що їх передає ідеограма 仁: 1. «Двоє (二) людей (亠) органічно пов'язані (як Небо і Земля; як *інь* та *ян*, як такі, що в одному життєвому просторі тощо)»; 2. «Людина (亠), що йде шляхом Неба (二)»; 3. «Людина (亠), що йде шляхом дао»; 4. «Людина, яка володіє всіма чеснотами, що проповідуються конфуціянством, даосизмом, буддизмом». А все сказане є складовими загальної ідеї ідеограми 仁: «Гуманна людина».

Людина, що не є гуманною, за конфуціянськими уявленнями, не є поганою людиною, але вона є людиною, що перебуває, певним чином, поза суспільством, як така, наприклад, що не має власності. Гуманність можна розуміти і як уважне, приязне ставлення до інших за принципами взаємності, і як відповідність нормам поведінки, закону. З часом, коли людина подолає себе і дотримання правил стане автоматичним, людина стане гуманною. За Конфуцієм, гуманним є той, хто може втілити гідність, високу моральність, кмітливість, милосливість, тобто той, кому можна довіряти. Гуманність, передусім — сукупність чеснот, які дають змогу керувати іншими людьми. А керувати — це впорядковувати довкілля як на рівні окремої особистості із її внутрішнім світом, так і на рівні суспільства, держави. Гуманний той, хто вчиться сам і вчить також інших; сам, бажаючи розвитку, допомагає це робити іншим. Бути здатним дивитись на іншого, як на самого себе, є мистецтвом гуманності [3].

Справедливість, обов'язок (義) — еталон, згідно з яким треба вдосконалювати себе та інших. Етикет (礼) — обумовленість, обмеження природних якостей людини. За Конфуцієм, знання (知) — засіб досягнення істини, гуманність (仁) допомагає її зберегти, сміливість дає можливість бути з нею вічно-вічно. Актуалізується ж вона через етикет. Таким чином істина втілюється в життя, що й є добром.

Одне з центральних місць у вченні Конфуція посідає образ шляхетної людини (цзюньцзи) (君子). Це ідеальна людина, взірець для наслідування. Цзюньцзи втілює гуманність, справедливість, високу культуру, моральну досконалість, розум, твердість та мужність у виконанні обов'язку, а також вірність, прямоту, чесність, повагу до старших. Одна з визначальних рис цзюньцзи — вимогливість до себе, а не до інших, постійний самоконтроль та підвищення рівня вимог до себе. Цзюньцзи є вільним від пристрастей, жаги збагачення, страху смерті тощо, він здатний досягти внутрішнього спокою [3]. Втім, головний акцент конфуціянство робить не на досягненні внутрішнього спокою як такого, а на мобілізації моральних, духовних та фізичних сил людини задля виконання своїх обов'язків, а не заради переходу в якийсь трансцендентний стан.

Конфуціянство проповідує ідею самовдосконалення людини через осягнення волі Неба, яке уособлює природу і є ідеальним зразком, на який має орієнтуватись людина (仁). Під Небом є його син, імператор (天子), а нижче — вся ієрархічна вертикаль його підданих. Знання долі Неба — це не розуміння божого провидіння, а усвідомлення основних закономірностей навколишньої дійсності та приведення у відповідність до них своєї свідомості та вчинків.

Практика морального та духовного самовдосконалення могла перетворитись на важку, безперервну працю, що не під силу людям слабкої волі та пересічних здібностей. Але конфуціянці вірили, що кожна людина може стати кращою. Навіть людина зріла, вже сформована як особистість, не є чимось остаточно даним, набором незмінних якостей, а, навпаки, може і повинна міняти свій моральний та духовний статус, якщо виявляє в ньому якісь недоліки. Кожна людина потенційно здатна до вдосконалення шляхом самовиховання, сенс якого полягає у виявленні в собі доброго (гуманного), суто людського, та позбавлення від злого (тваринного).

Ознаки особистісного в даосизмі

В уявленнях даосів людська особистість є прямим вираженням енергії *dao* (道), шляху першоджерела, та здатності йти цим шляхом — *de* (德). Відтак основною метою особистості є досягнення стану єдності зі світом, тобто повернення до першоджерела — *dao*. Даоси виробили свою власну концепцію розвитку людини, де ключовими поняттями є природність та сутність людини.

Природність для даосів — це не біологічне, не психофізичне, а космічне в людині. У природі людини закладені універсальні закономірності структурної організації та функціонування світу, єдині для всієї природи, живої та неживої. Даоська концепція не-діяння (*у-вей*) і покликана якраз виявити це космічне начало та підкорити психофізичні процеси всезагальним космічним законам. Вищим вираженням всезагальної закономірності функціонування всесвіту є Велике Дао, що ототожнювалось зі справжньою сутністю людини, і в підкоренні якому даоси вбачали вищу мету розвитку людської особистості. Таким чином, у результаті морального та духовного самовдосконалення людина має досягти повної ідентичності своєї справжньої сутності зі справжньою сутністю всіх речей та явищ. Світ речей і людей не управляється волею Неба, богами, духами, а рухається природним шляхом *дао* (道).

Даоси не уявляють Бога, богів, чи інших вищих надприродних суб'єктів, які б оцінювали вчинки людини, карали чи винагороджували людину згідно із власними уподобаннями чи універсальними критеріями добра і зла. Більш того, даоси вважають, що абстрактного добра і зла взагалі не існує, і ці категорії виявляються в залежності від обставин та особистих рис учасників подій. Інакше кажучи, коли йдеться про моральний вибір, критерії оцінки стають відносними величинами, адже скільки людей — стільки і точок зору на якісь події. Людина не повинна керуватись жодним зовнішнім чинником, в тому числі суспільною мораллю чи очікуванням схвалення чи осуду. Втім, така позиція не означає, що довільні дії є антисуспільними, а людина, що діє довільно, не враховує інтереси інших. Сенс немотивованої дії полягає у відсутності зацікавленості результатами цієї дії. Людина брутальна, жорстока, агресивна, жадібна засуджувалась даосами. Практика психічної саморегуляції була покликана вивільнити людину з кола пристрастей, і насамперед — долаючи прив'язаність до свого індивідуального «Я» та єднаючись із дао.

В той же час даоси не вважають, що вдосконалення можна досягти шляхом насильства над людською особистістю, і що прив'язаність до власного «Я» тільки посилюється від насильницьких спроб її розірвати. В тому числі даоси засуджують конфуціянські правила *лі* (礼). Вони стверджують, що ці правила самі створюють та загострюють почуття власного «Я», яке болісно відчуває насильство над собою, самі створюють проблему особистості, відчуженої від своєї природної сутності, яка протиставляє себе всьому іншому світові. Засновник даосизму

Лао-цзи дотримувався думки, що усі біди людини та суспільства спричинені саме «правилами». Ідеальний лад досягається відмовою від усіх правил, їх має замінити життя за природою. Даоси розглядають конфуціянські категорії лі «ридуал» (礼), жень «гуманність» (仁) як наслідки втрати людиною цілісності та природності, єднання з *gao* (道). Де (德) як так звана конфуціянська «добродетель», з'являється після втрати дао; гуманність (людинолюбство) — після втрати *de*, справедливість (обов'язок) — після втрати людинолюбства, ритуал — після втрати справедливості. Ритуал — ознака відсутності відданості та довіри, умовність.

Даоси ж пропонували просто забути конвенціональні норми та умовності, а разом з ними і власне «Я», як одну з таких умовностей, та ідентифікуватись із безумовним *gao*. В самозабутті (*ци-ван*), пізнаючи свою істинну природу, що тотожна істинній сутності кожної речі, кожного явища, людина ототожнюється зі світом природи, утворюючи з нею нерозривне та гармонійне ціле. Єднання з *gao* є таким психологічним досвідом, що знищує різницю між суб'єктом і об'єктом, між «Я» і «Не-Я» [5].

Стан Великого єднання (*гатун*) є також станом повного самозречення, оскільки для того, щоб досягти єдності з космічним цілим, зі всією сукупністю речей (*вань-у*), людина має звільнитись від особистих прагнень та, виявивши в глибинах своєї сутності рух безособового *gao*, повністю підкоритись йому, слідувати його об'єктивним та універсальним закономірностям. Тоді перед людиною не виникатимуть проблеми, що погрожують її єго, зникне потреба у постійному самоствердженні, вона позбавиться від вимог свого «Я», ніби розчиняючись в інших «Я» в гармонії із рушійними силами всесвіту, стаючи їх частиною. Тоді людина не робитиме штучних зусиль, щоб відповідати нормам моральної поведінки, але і не вчинятиме аморальних вчинків щодо інших, оскільки її «Я» існує у нерозривній єдності з іншими «Я».

Ознаки особистісного в буддизмі

Особистісне є найважливішою буддистською доктриною, відомою як вчення про неможливість існування вічного «Я», або душі (атмана). За санскритом це вчення називається анатмавада. Анатман — це відсутність не тільки вічної душі, а й будь-чого вічного. Усе безперервно плине, змінюється. Історики досі сперечаються щодо того, чи відкидав Будда поняття

душ взагалі, чи визнавав її існування з деякими відхиленнями від прийнятих в індуїзмі визначень. Але якщо звернутись до повчань Будди, то він говорив: «Дехто каже, що «Я» зберігається після смерті, дехто каже, що воно гине. І перші, і другі помиляються, і їх помилка гідна найбільшого жалю». Будда свідомо не роз'яснював своїм послідовникам деяких речей, як-то: чи існує світ, чи він безмежний тощо, бо вважав це знання зайвим. Буддистське вчення виходить за межі всіх метафізичних питань, які ставляться на Заході. Вічність та небуття наявні тільки в самому питанні, як гіпотеза для відповіді. Оскільки немає ні вічності, ні небуття, Будда на ці питання не відповідає. Якщо поринути у вирішення цих питань, можна загубити суть: звільнення від бажань та пристрастей. Існування, за буддизмом, має три ознаки:

1. Непостійність, ефемерність/ілюзорність (аніт'я).
2. Несумісність із самістю (анатман) — немає власної природи, є тільки сукупності (скандха), яким притаманні народження, смерть, тривалість, змінність.
3. Перше та друге породжують страждання.

Буддизмом заперечується саме індивідуальне «Я», особистість як сутність, проста та вічна, тотожна собі субстанція. Останньої буддизм не знаходить у нашому досвіді та вважає її ілюзорним продуктом розумової діяльності людини. В тих же повчаннях читаємо, що якби «Я» було вічним, воно було би незмінним, його не можна було би вдосконалити шляхом вчинків, у моральних прагненнях та спасінні не було би потреби.

Буддисти вважають, що особистість — це тільки ім'я для означення з'єднаних у певному порядку груп психофізичних елементів. Вони називаються п'ятьма скандхами («купами»):

1. Рупа — група чуттєвого, тобто всього, що сприймається чуттєво, все матеріальне, або ж форма.
2. Ведана — група відчуттів приємного, неприємного чи нейтрального, або почуття.
3. Самджана (самджаня) — група усвідомлення відмінностей (червоне — зелене, гаряче — холодне), а також формування уявлень та понять, або ментальність.
4. Санскара (самскара) — група мотивуючих факторів, відповідальна за формування карми, або бажання.
5. Віджняна — свідомість як така.

Групи скандхи складаються з дхарм (носіїв). Дхарма — це миттєвий неподільний елемент нашого психофізичного досвіду, або елементарний психофізичний стан. Дхарма не має своєї

власної сутності так само, як і скандха — все існує тільки тому, що є причинно обумовленим. Немає нічого, що існувало би саме по собі, за своєю власною природою.

До поняття «особистість» тут зараховується і об'єктна сфера, яку сприймає жива істота. Немає окремо людини, що бачить сонце чи чує музику. Тут сонце і музика вже не є зовнішніми об'єктами, що перебувають поза особистістю, а є частинами особистості, включеними через процес сприйняття. Тобто це не світ, в якому ми живемо, а світ, який ми відчуваємо (сприймаємо). Так само наш розум та наша особистість не є явищами, вони є процесами. Як особистість, людина втілює активність тіла, мовних формулювань та розуму. Здатність до мислення не передбачає існування когось, хто володіє певним розумовим апаратом. Немає розуму, немає і його носія. Особисте «Я» як певна самостійна субстанція є ілюзорним; те, що людина вважає власним его, є насправді сумою процесів, через які відбувається взаємодія з зовнішнім світом та його усвідомлення. Потік свідомості (法) — єдине, що є даним нам безпосередньо і що підлягає перетворенню та вдосконаленню.

Школа йогачара (виджнянавада) доповнила перелік ще двома видами свідомості. Це манас (кліштамановиджняна) та алая-виджняна. Манас — це затьмарений розум, саме його людина помилково вважає власним «Я». Манас породжує ілюзію існування самостійної індивідуальності, відмінної як від інших індивідуальностей, так і від зовнішнього світу, він є джерелом егоїзму. Манас сприймає як Атману, або душу, восьму свідомість — алая-виджняну (свідомість — скарбницю). Все, що сприйняла та пережила людина, потрапляє до свідомості-скарбниці, і зберігається там як насіння досвіду. Але в певний момент, визначений кармою, ці насінини під впливом притаманної їм енергії свідомості проростають, тобто проєктують свій зміст назовні. Для звільнення треба трансформувати свою свідомість, «висипати» насіння із свідомості-скарбниці та спрямувати цю свідомість саму на себе. Тоді ця свідомість буде вільною від суб'єкт-об'єктної опозиції. Забуття бажань, звільнення від пов'язаних з ними затьмареностей свідомості практично досягається культивуванням любові, привітності, милосердя, співчуття, а також визнання рівності всіх людей та закликом до віротерпимості.

Буддизм називають релігією без Бога та Одкровення, оскільки в центрі цього вчення стоїть не Бог, а людина та її свідомість. Проста людина є творцем не тільки власної долі, а і всього всесвіту, оскільки лише сукупність наших вчинків, слів та думок визначає життя індивіда та світовий процес.

Критична оцінка особистісного в далекосхідній культурній традиції з позицій європейської культурної традиції

З точки зору європейської культурної традиції, невизнання буддизмом та даосизмом вічної душі — нонсенс. Інакше кажучи, за відсутності душі людина втрачає сенс життя і надію. Тому європейці або засуджують буддизм та даосизм як фаталістичні вчення, або намагаються (і знаходять) в них зрозумілі для себе аналогії, на чому і заспокоюються. Європейська думка не доходить (очевидного для далекосхідних вчень) висновку, що *вічне дорівнює незмінному*, а оскільки не буває незмінного, то не буває і реального вічного.

Основним джерелом непорозуміння, напевно, є егоцентричність європейської культурної традиції. Для європейця особистість є самоцінністю. Він ще може погодитись з тим, що особистий егоїзм треба примиряти з інтересами своєї групи, але повна відмова від індивідуального як умова злиття з Абсолютом, досягнення гармонії, небуття — для європейця жахлива. В європейській традиції людина є центром всесвіту, і людина є окремою щодо всесвіту. Як суб'єкт, людина панує, підкорює, досліджує і перетворює світ. Амбітність людини, з європейської точки зору, є чеснотою, а підкорення природі виглядає як слабодухість. Відповідно існує різниця між європейським розумом, спрямованим назовні, і далекосхідним, спрямованим на себе, на самовдосконалення.

Ще одна значуща відмінність — відсутність Бога (за європейським розумінням) в далекосхідній релігійно-філософській традиції. Християнський Бог оцінює, схвалює чи засуджує, карає чи винагороджує, і, зрештою, спасає людину. В конфуціянстві, даосизмі та буддизмі існує тільки поняття природних закономірностей буття, і людина повинна покладатись тільки на себе.

Висновки

- Три далекосхідні вчення — конфуціянство, даосизм та буддизм — об'єднує прагнення гармонізувати людину із навколишнім середовищем.
- Це середовище розуміється по-різному, і по-різному досягається гармонія: для конфуціянства це подолання протилежності людина-суспільство, для даосизму це подолання протилежності людина-природа (космос), для буддизму — суб'єкт-об'єктна дихотомія.

- Всі три вчення об'єднує центральна думка про існування основних закономірностей навколишньої дійсності, які треба усвідомити та привести у відповідність до них свою свідомість та вчинки.
- Їх об'єднує також думка про те, що людина здатна і повинна сама цього досягнути.
- Від європейських ці вчення відрізняє не-єгоцентричність — усвідомлення людини як частини суспільства, природи, космосу, а також інтроспективність.
- На думку автора реферату, європейцям є ближчим конфуціянство, через його увагу до суспільства та активну позицію щодо його упорядкування.

Література

1. *Андросов В. П.* Будда Шакьямуни и индийский буддизм. — М.: Восточная литература, 2001.
2. *Гийон Э.* Философия буддизма. — М.: Астрель, 2004.
3. Конфуцианство в Китае / Божцанин А. А., Кобзев А. И. и др. под ред. Делюсина Л. П. — М.: Наука, 1982.
4. *Лу Куань Юй.* Даосская йога, алхимия и бессмертие. — СПб.: Орис, 1993.
5. *Лукьянов А. Е.* Истоки Дао. — М.: Инсан, 1992.
6. *Торчинов Е. А.* Учение о «Я» и личности в классическом индийском буддизме / <http://etor.h1.ru>
7. *Хамагуті Е.* Що таке японська модель: переваги та вади в добу глобалізації. Переклад з японської. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003.